

אבות מהגרים בישראל: מתיאוריית הגירעון לתיאוריית האבהות המכוננת

דורית רואר-סטריאר ורוני סטריאר

מחקרי ההגירה נוטים להדגיש את הסכנות הכרוכות בהגירה שאורבות למשפחות. הם מצביעים על כך שהגירה עלולה לסכן את יציבותה ושלמותה של משפחה במעבר תרבותי, ואת רווחת בני המשפחה. אך בהשוואה לידע המחקרי הרב על השפעות ההגירה על ילדים ואמהות, מחקרים על אבות מהגרים הם נדירים ביותר. מאמר זה מציג ממצאי מחקר איכותני השוואתי שנערך בקרב אבות מהגרים לישראל מאתיופיה ומברית המועצות לשעבר. מחקר זה בדק את תפיסת האבהות של גברים אלה על רקע הגירתם, את ההבדלים בין תפיסת האבהות בארץ המוצא לבין תפיסת האבהות בישראל, את הקשיים והאתגרים שכרוכים במצב ההגירה, ואת ההזדמנויות שהמצב החדש פותח בפני האבות המהגרים ובפני בני משפחותיהם. כמו כן בחן המחקר כיצד תופסים האבות תוכניות ההתערבות לאבות מהגרים.

ממצאי המחקר מעידים כי המשתתפים נוכחים ומעורבים רבות בחיי ילדיהם. הם בעלי מוטיבציה גבוהה ומחפשים דרכים חיוביות ויצירתיות למימוש אבהותם בישראל. כמו כן מצא המחקר תחומי דמיון ושוני בהגדרת תפקיד האב והמשמעויות שיוחסו לאבהות, ולמקומה של ההגירה בעיצוב תפקיד האב. תפקיד האב כמפרנס נמצא מרכזי בשתי הקבוצות. מעט מהאבות הזומנו לקחת חלק בתוכניות התערבות, ורוב המשתתפים הביעו רצון להשתתף בהן אם יותאמו לתרבותם. הבדלים נמצאו בהקשר המוסדי שבו בחרו האבות משתי הקבוצות כמקור תמיכה רצוי.

ממצאי המחקר מטילים ספק בתקפותן הגורפת של "תיאוריית הסיכון" במחקרי הגירה ושל "תיאוריית הגירעון" במחקר האבהות. הגירה עשויה להוות הזדמנות להגדרה מחדש של תפקיד האב ולצמיחה של "אבהות מכוננת". במאמר המלצות לתחום התיאורטי, לתחום המחקרי, לתחום הפרקטיקה ולתחום המדיניות.

מילות מפתח: הגירה, אבהות, תפקידי אבות, חיברות, תוכניות התערבות

שירותים חברתיים במדינות הגירה רבות מעניקים סיוע ותמיכה מקצועיים למשפחות מהגרים במגוון רחב של נושאים. הספרות המקצועית גורסת כי הגירה היא אחד מגורמי הסיכון המשמעותיים ביותר עבור משפחות וילדים. הגירה מאיימת על שלמותה ורווחתה של המשפחה ומטילה קשיים ואתגרים רבים על הורים מהגרים. מצבי מעבר תרבותי, בדומה למצבי שינוי ומשבר אחרים, עלולים להוות מבחן

ליציבותם ולרציפותם של תפקידים הוריים. מאמר זה מתמקד בהשפעת ההגירה על תפיסת תפקידם ההורי של אבות מהגרים, ובוחר את הקשיים והמחסומים המערכתיים העומדים בפני אבות אלה במצב החדש, ואת ההזדמנויות שמצב ההגירה מזמן עבורם. מאמר זה מתבסס על מחקר שבדק את השפעת ההגירה על תפיסת האבהות של אבות מהגרים מאתיופיה ומברית המועצות לשעבר.

אבהות והגירה: סקירת ספרות

הגירה היא תופעה רחבת-היקף, המשנה את מבנה הדמוגרפי של מדינות רבות בעולם (Kandel & Massey, 2002; Massey, 1995). אלווארו (Alvarez, 1987) טוען שתופעת ההגירה, למרות ממדיה הכלכליים, הפוליטיים והתרבותיים, הייתה ונשארה תופעה משפחתית בעיקרה. חשיבותה של המשפחה בתהליכי ההגירה היא מרכזית (Mincer, 1978). מחקרים רבים מצביעים על כך שאחד המניעים המרכזיים להגירתם של מיליוני הורים הוא להציע עתיד טוב יותר לילדיהם (Suarez-Orozco & Suarez-Orozco, 2001). הגירה היא סיפור משפחתי. מהגרים נוטים להתגורר בקרב קהילות של מהגרים בעלי רקע אתני-תרבותי דומה. קהילות תרבותיות רבות משמרות את מרכזיות המשפחה כאחד מערכי היסוד שלהן (Parrillo, 1991). המוסד המשפחתי מעניק את הביטחון הרגשי הנחוץ לבני המשפחה להתמודד בהצלחה עם השינוי התרבותי. המשפחה מהווה את מוקד החקירה המרכזי של מחקרי הגירה. יחד עם זאת, מחקרי הגירה מתמקדים בהשפעת ההגירה על ילדים ועל אמהות וממעטים לעסוק בהשפעת ההגירה על אבות (Shimoni, Clark, & Este, 2000).

מחקרים אודות משפחות מהגרים מציגים תמונה רב-ממדית ומורכבת של השפעת ההגירה על נושאים רבים, ולפיה ההגירה מצטיירת כגורם סיכון ללכידות המשפחה, לתפקוד המשפחה ולטיב היחסים הבין-אישיים בתוכה (Berry, Kim, Minde, & Mok, 1987; Bourgeois, 1998; Cohen & Haberfeld, 2003; Espin, 1992; Flakerud & Uman, 1996; Horowitz, 1984, 1986, 1989; Roer-Strier, 2001; Shor, 1999). תיאוריית הסיכון של מחקר ההגירה קושרת הגירה עם תופעות של הלם תרבותי ומצבים טראומטיים אחרים. מעבר תרבותי מטיל על בני משפחה עומס רגשי היוצר שחיקה ולחץ. הגירה מלווה בתחושות אובדן ואבל, פגיעה בכריאות הפיזיות, קשיים בהסתגלות חברתית ומצבי דיכאון. המצב החדש כופה על הורים מהגרים תהליכי הסתגלות רגשית ותרבותית מורכבים ומתמשכים (Hernandez & McGoldrick, 1999).

שינויים אלה כוללים מציאת מקום מגורים חדש, מציאת עבודה, רכישת שפה,

הכרות עם תרבות זרה, ולעיתים התמודדות עם אפליה ושנאת זרים. לעיתים הגירה פירושה ניתוק ממערכות תמיכה משפחתית, כלכלית וחברתית שהיו זמינות למשפחות בארץ המוצא שלהן. תחת זאת הורים נאלצים לעמוד לבדם מול מכלול קשיים ומצוקות. מצב זה גורם לפגיעה בדימוי העצמי, ירידה בביטחון רגשי, ושחיקה ביכולת להכיל תחושות אי־ודאות וחרדה הכרוכות במעבר לארץ החדשה.

קשיי שפה, העדר רקע תעסוקתי מתאים או מחסור במקומות עבודה עלולים להטיל על מהגרים תקופות אבטלה ממושכות. למרות זמינותם הפיזית היחסית של הורים אלה לילדיהם, תקופות האבטלה מלוות במתח רב המקשה על תפקוד הורי תקין. לעיתים, השתלבותם של ילדים מהירה יותר מזו של הורים. כמו כן, כניסתן של נשים לשוק העבודה קלה יותר משל גברים. מצב זה, שבו השתלבותם של בני המשפחה האחרים בתרבות החדשה קודמת להשתלבותם של האבות, מאיים על מעמד האב וגורם לחוסר יציבות (Sluzki, 1992). מחקרים שונים מציינים שמצב זה מלווה בירידה דרסטית בדימוי העצמי, באובדן ביטחון אישי, בדיכאון, בבדידות, בהתמכרויות לאלכוהול ולסמים, בעלייה בשימוש בענישה פיזית כלפי ילדים, ובעלייה ברמת האלימות כלפי נשים (Gilan, 1990; Grinberg & Grinberg, 1989). תופעות אלה מצביעות על כך שהגירה נתפסת כגורם המאיים על יכולתם של אבות למלא את תפקידיהם ההוריים (Suarez-Orozco & Suarez-Orozco, 2001).

לצד תפיסה ביקורתית זו, מחקרי הגירה אחרים מצביעים על כך שהגירה עשויה לטמון בחובה אפשרויות צמיחה והתפתחות עבור משפחות. לפי מחקרים אלה משפחות מסוגלות להתמודד בהצלחה עם הקשיים המרובים של ההגירה ולספק תמיכה רגשית רבה ועזרה קונקרטית משמעותית לחברייה (Haines, 1981). מהגרים נוטים להתגורר בקרבת קרובי משפחה אחרים. מערכות חברתיות אלה מהוות רשת תמיכה חברתית עבור ילדים ומתבגרים ומספקות להורים המהגרים הדרכה וליווי בסביבה החדשה (Blank & Torrecilha, 1998). כמו כן, הורים מהגרים עשויים ליהנות מקשרים משפחתיים וחברתיים חזקים ומשמעותיים יותר, ואף להגיע לרמת חיים גבוהה יותר בהשוואה לרמת החיים הממוצעת של תושבי ארץ היעד (Basavarajappa & Halli, 1997). באורח פרדוקסלי, הגירה יוצרת מצב של תלות הדדית המחזקת קשרים חברתיים ומשפחתיים (Ziegler, 1977). על רקע ההשלכות השליליות הפוטנציאליות של ההגירה, נראה שמשפחות רבות דווקא מתחזקות עקב העשרת חיי המשפחה. התחזקות זו נובעת מאימוץ דפוסי חיים השאולים מהתרבות החדשה תוך שילובם בדפוסי החיים המוכרים להם מארץ מוצאם. שילוב זה יוצר סגנון חיים חדש ועשיר יותר. לעומת נבואת התפרקות המשפחה עקב הגירה, מחקרים אלה משקפים את הדרכים המגוונות והיצירתיות שבהן משפחות מתמודדות עם עומס ומצוקה והופכים אותם להזדמנות לשינוי ולהתפתחות (Foner, 1997).

למחקרים שנעשו ברוח "תיאוריית הסיכון", מחקרים אלה לא מצאו קשר בין הגירה לבין מדדים שליליים הקשורים בבריאות נפשית והתפתחות תקינה בקרב ילדים מהגרים (Zhou & Bankston III, 1994). מחקרים עדכניים אף מנבאים מגמה של צמצום פערים ברמת ההישגים החינוכיים בין ילדים מהגרים וילדים ילידי המקום (Kao & Thompson, 2003) ומציינים השפעות חיוביות של הגירה על לכידות משפחתית ועל הישגי ילדים (Boyd, 2002; Treas & Mazumdar, 2004). יחד עם זאת, קיימת תמימות דעים שהגירה יוצרת שינויים מרחיקי לכת בהגדרה ובחלוקה של תפקידים משפחתיים, וכיניהם שינויים משמעותיים בתפיסת תפקיד האב.

מגמות במחקר האבהות

נושא האבהות זוכה בשנים אחרונות להתעניינות הולכת וגוברת כתחום מחקרי ייחודי, וניתן לחלקו לשלוש מגמות מרכזיות. מחקרי אבהות שנערכו בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20 עסקו בשאלה "לאן נעלמו האבות?". שאלה זו נשאלה בקרב חוקרי אבהות בארצות הברית עקב בריחתם המסיבית של אבות, בעיקר ממוצא אפרו-אמריקאי בעלי הכנסות נמוכות, מהחוג המשפחתי, והיעלמותם מהזירה ההורית (Biller, 1981; Fein, 1976; Gladieux, 1978;). מחקרים שונים עקבו אחר השפעת העדר האב על ילדים במישור הפיזי, ההתפתחותי, הפסיכולוגי, החברתי והכלכלי (Biller, 1974). מחקרים אלה הניבו ידע רב באשר להשלכות השליליות של העדר אבות על שלום ילדיהם ועל רווחת משפחותיהם (Amato & Keith, 1991). הם תרמו תרומה משמעותית להעלאת סוגיית האבות על סדר היום הציבורי והמחקרי. עם זאת, התמקדותם בצדדים הפתולוגיים של האבהות חיזקה תפיסות סטריאוטיפיות של אבהות והיותה תשתית ל"תיאוריית הגירעון" של האבהות (Hawkins & Dollahite, 1997), השמה דגש רב על חולשותיהם של אבות ומתעלמת ממגוון התרומות של אבות ומסוגים ייחודיים של מעורבות אבות (Peters & Day, 2000). הרצון ללמוד על התרומות השונות של אבות קידמה מגמה נוספת במחקר האבהות, העוסקת בשאלה "מה אבות עושים?". (McKee & O'Brien, 1982). מגמה זו מנסה להגדיר את הקריטריונים להערכת מעורבות אבות ולחפש הגדרה שתשקף את השונות ואת המורכבות של תופעת האבהות (Furstenberg, 1988; Gadsden & Radin, 1994; Hall, 1996; Pleck, Lamb, & Levine, 1986). מחקרים אלה נערכו מתוך פרספקטיבה התפתחותית והחלו לתאר את האבהות כתהליך מעשיר וייחודי הקשור ביכולות של גברים לבטא אספקטים רגשיים, חברתיים וערכיים שונים ביחס לילדיהם ולמשפחותיהם (Lamb, 1998; Russell, 1982). כמו כן, מגמה זו סקרה את

התמורות בתפיסת האבהות בתקופות שונות בהיסטוריה ובחנה את התפקידים המסורתיים של אבות כמפרנסים, כמחנכים למוסר, כמודל חיקוי מגדרי, וכמעניקים טיפול וטיפול (Pleck, 1987). למב מציין ארבעה תפקידים מסורתיים המשותפים לאבות במערב: חינוך ערכי, תמיכה באימהות, עזרה במטלות שונות של חיי המשפחה, ואינטראקציה עם ילדים (Lamb, 1986). בניגוד לדימוי של האב הנעלם, מגמה זו קידמה דימוי חדש, חיובי יותר, דימוי "האב המטפח". עם זאת, דימוי תרבותי זה של האב החדש לא זכה להוכחה מחקרית (Decoste, 1994; Lupri, 1991). מחקרים מאוחרים יותר יצרו תמונה פחות דיכוטומית של אבות. הם הבחינו בין "אבהות ביולוגית" לבין "אבהות חברתית" (Day, 1998). כמו כן, נעשו ניסיונות להגדיר את המושג "אבהות אחראית" ולקבוע קריטריונים מוסכמים להערכת מעורבות אבות (NCOFF, 2000).

מגמה זו קידמה את ההבנה שאבהות היא תופעה רב-ממדית, מורכבת, משתנה ותלויה הקשר היסטורי-תרבותי, ושניתן להתבונן בה מתוך פרספקטיבות תרבותיות שונות. תכונה זו מקשה על קביעת קריטריונים אוניברסליים להערכת מעורבות אבות (Palkovitz, 1997).

מגמה שלישית עוסקת בשאלה "מהי משמעות האבהות?" (LaRossa, 1997). מגמה זו תרמה להבנת אספקטים תרבותיים, פוליטיים וסוציו-פסיכולוגיים של אבהות. אבהות נתפסה כהבניה חברתית הניתנת לפרשנות על פי פרספקטיבות תרבותיות שונות. אבהות על פי תפיסה זו היא מושג הנתון לפרשנות תרבותית, פרשנות שאינה נעדרת משמעויות פוליטיות וחברתיות מרחיקות לכת (Tripp-Reimer & Wilson, 1991).

המחקר שבבסיס מאמר זה התייחס לשלוש המגמות שנידונו בחלק זה. ראשית, הוא בחן את נוכחותם של אבות מהגרים בחיי ילדיהם. שנית, הוא בחן את תקפותה של "תיאוריית הגירעון" ביחס לשתי קבוצות אבות מהגרים שעליהן התבסס המחקר, ולבסוף, הוא סקר את הדרכים שבהן אבות מהגרים מבנים מחדש את אבהותם ומעניקים לה משמעות חדשה על רקע מעשה ההגירה.

אבות מהגרים בישראל

יפה כינה את האבות שפנו לשירותי הרווחה בשם "הפונה הזנוח" (יפה, 1983). למרות המעמד המרכזי של האב בתחום החינוך ובעיצוב הערכי של הדור הצעיר ביהדות, ישראל לא הצטיינה בחקר אבות או בבניית שירותים המיועדים לאבות. אבות באופן כללי ואבות מהגרים הם תחומים לא מפותחים בחקר המשפחה בישראל (שגיא ושרון, 1983). אבות נחקרו בישראל בעיקר על פי המגמה המחקרית שעסקה במעורבות אבות. מחקרי אבות בישראל עסקו בשינויים בדפוסי מעורבות (שגיא ושרון, 1983), אבות בקיבוץ (שמאי, 1991), שינויים בחלוקת העבודה המשפחתית

(שרון ושנן, 1971), סגנון התמודדות של אבות (בר גיורא, 1995), ואבות מובטלים (גאלי-צימרנום, 1993).

"עלייה" הוא נושא מהותי בהווה הלאומית וחלק מרכזי באתוס הציוני. אתוס זה מתבטא במדיניות הגירה אקטיבית (לשם, 2003). למעלה מ-40% מהיהודים בישראל כיום אינם ילידי הארץ, ואף על פי כן מחקר על אבות עולים הוא מועט ביותר.

מהגרים מברית המועצות לשעבר

הגירתם המסיבית של יהודי ברית המועצות לשעבר החלה בסוף שנות ה-80 של המאה ה-20, והעשירה את ישראל בכמיליון מהגרים. ניתן להתייחס לתרבותם של יהודי ברית המועצות בארצות מוצאם כאל "הקשר בתוך הקשר". כקבוצת מיעוט, יהודים לא הורשו לקיים אורח חיים דתי במישור החיים הציבוריים (Cohen & Yitzhak, 1989), ועל כן הפכה המשפחה לאתר היחיד שבו ניתן היה לקיים ולשמר מסורות דתיות ותרבותיות. לעיתים היה חינוך הילדים מלווה בקונפליקטים ערכיים רבים, שנבעו מקיומן של שתי מערכות ערכים נוגדות, אשר באו לידי ביטוי בחינוך הילדים: ערכי המערכת המשפחתית וערכי המערכת הציבורית. לדוגמה, משפחות יהודיות הדגישו אלמנטים הקשורים בפיתוח אינטליגנציה וערך ההשכלה כבסיס להתקדמות של בנים ובנות כאחד. מנגד, על רקע המערכת הציבורית הקומוניסטית של אותם ימים, חונכו ילדים על פי האמונה שעבודה הנה הבסיס לכול. על פי אמונה זו כל עבודה, פיזית ואינטלקטואלית כאחד, שווה בערכה. יהודי מזרח אירופה, אשר שמרו על מסורת רבת-שנים של טיפוח אינטליגנציה והשגת הישגים אקדמיים, עודדו את ילדיהם ללא הבדל מין להצטיין במישור האקדמי, במיוחד במדעים ובמקצועות חופשיים (Herz & Rosen, 1982). לעומת תפיסה שוויונית זו, יהודים שמרו על תפיסות מגדר שמרניות ביחס לתפקידים משפחתיים (Shouval, Kav-Venaki, Bronfenbrenner, Devereux, & Kiely, 1986).

נקודה נוספת להבנת תפיסות תרבותיות של הורים מהגרים ממדינות ברית המועצות לשעבר קשורה בדפוסים תרבותיים של פנייה לעזרה מקצועית. על פי דפוסים אלה, הורים נהגו להיוועץ באנשי מקצוע כגון רופאים, תזונאים ומחנכים, אשר הוכשרו לתפקידי ייעוץ למבוגרים. עבודה סוציאלית כמקצוע ייחודי, כפי שמוכר במערב, לא הייתה קיימת כלל. פסיכולוגים לא נחשבו בעיני הורים כמקור לתמיכה. הורים שנזקקו לעזרה ולייעוץ נטו להעדיף מומחים, בעלי מקצוע מתחום הרפואה או קרובי משפחה וחברים, על פני פנייה לפסיכולוג (סלונים-נבו ושרגה, 1999; Shor, 1999).

הגירתם של יהודי מדינות ברית המועצות לשעבר בתחילת שנות ה-80 של המאה ה-20 היא תולדה של שינויים כלכליים, חברתיים ופוליטיים מרחיקי לכת במשטר הקומוניסטי, שהביאו להרעת מצבם של יהודי מדינות אלה, והיא ביטוי

לרצונם לחיות במסגרת של מדינה יהודית (Al-Haj & Leshem, 2000). משפחות רבות הגיעו לישראל בחיפוש אחר עתיד טוב יותר לילדיהן. הגירה זו אופיינה בשיעור גבוה של אנשי מקצוע, בעלי השכלה גבוהה, בעלי אוריינטציה חילונית, וריבוי משפחות עם מספר ילדים מצומצם. הסתגלותם למציאות החדשה לוותה בקשיים רבים בתחום החברתי, התרבותי והתעסוקתי. קשיים אלה גרמו לרמה גבוהה של לחץ וחרדה (Baider, Ever-Hadani, & DeNour, 1996). למרות קשיים אלה, אוכלוסיית המהגרים נהנתה ממידה רבה של שביעות רצון ומתחושה חזקה של סיפוק ממצבם. כמו כן, חשו המהגרים אמון רב במשפחותיהם ומידה רבה של חוסר אמון כלפי מוסדות החברה החדשה (Al-Haj & Leshem, 2000).

מהגרים מאתיופיה

יהודי אתיופיה כקבוצה ייחודית שמרו על רציפות תרבותית בתנאי בידוד וריחוק ממרכזי חיים יהודיים אחרים, ובניתוק יחסי מהשפעות המערב. רוב יהודי אתיופיה עסקו בחקלאות ובמרעה והתגוררו בכפרים. רק מיעוט זכה לחינוך פורמלי בגלל ריחוקם של בתי ספר מאזורים כפריים. שמירת הקהילה היהודית והרצון לשמר את ההמשכיות התרבותית שלה עמדו במרכז הווייתם של יהודי אתיופיה. תרבותם שמה דגש רב על יחסים חברתיים וערכי עזרה וערבות הדדית (בן עזר, 1992). לעומת התפיסה המערבית המעודדת ביטוי והחצנה של רגשות כגון סבל, אובדן וכאב כדרך להתמודד עם רגשות, תרבותם של יהודי אתיופיה מציעה מודל תרבותי אלטרנטיבי המבוסס על "הדממת הצרה", שעל פיו הדרך להתמודד עם רגשות היא באמצעות שליטה ואיפוק. תרבות זו מעריכה כוח פיזי ואומץ לב, תכונות הנדרשות כדי לשמור על כבוד המשפחה ולהגן על הקהילה מאיום זרים (דולב גינדלמן, 1989). כמו כן, חיברות ילדים אצל יהודי אתיופיה התבססה במשך דורות רבים על ערכים של כבוד כלפי מבוגרים ודמויות סמכות, על הערכה רבה לעבודה קשה ולמאמץ של הפרט, ועל צניעות וריסון עצמי. חיברות של צעירים בקרב העדה התבססה על דגם עיצוב באמצעות טכניקות של חיקוי תפקיד, אימון וליווי שבוצעו על ידי סוכני חיברות שונים כגון הורים, מורים ומבוגרים אחרים (בן עזר, 1992).

הגירת יהודי אתיופיה התרחשה בשני גלים בשנות ה-80 וה-90, והעשירה את ישראל בכ-80,000 מהגרים. בדומה ליהודי ברית המועצות לשעבר, המניע להגירה היה שילוב של גורמי הקשר כגון משבר כלכלי חריף והעדר יציבות פוליטית, וכמיהה עזה לחיים במדינה יהודית. יהודי אתיופיה, אשר באו מרקע כפרי, ברובם בעלי אוריינטציה דתית מסורתית, רמת השכלה פורמלית נמוכה יחסית, ונעדרי רקע מקצועי ותעסוקתי הולם, מצאו עצמם עומדים מול קשיי הסתגלות עצומים. בנוסף, ציבור זה נאלץ להתמודד עם תופעות גלויות וסמויות של אפליה חברתית וגזענות ועם הצורך לעמוד מול הניסיון של הממסד הדתי בישראל להטיל ספק בחוקיות

השתייכותם הדתית. מדיניות הקליטה של ממשלת ישראל, אשר ריכזה את המהגרים מאתיופיה באזורי פיתוח, יצרה תחושה קשה של קיפוח והדרה חברתית (בן עזר, 1992; Ojanuga, 1994). מצבם של המהגרים מאתיופיה אף הוחמר על ידי מדיניות קליטה פטרנליסטית שהגבירה את תלותה של הקהילה בממסד הביורוקרטי שעסק בקליטתם (דולב גינדלמן 1989; לשם, 2003). אופייה הטראומתי של הגירת יהודי אתיופיה, בנוסף לאפלייתם החברתית, לשוני התרבותי הגדול בין החברה החדשה לארץ מוצאם, והקשיים החברתיים והכלכליים העצומים שמולם עמדו, יצרו בקרב קהילת יהודי אתיופיה תחושה קשה של חוסר אונים (Ben-David & Ben-Ari, 1997). מצב זה יצר שחיקה נפשית רבה (Friedmann & Santamaria, 1990) ותחושה חריפה של משבר זהות (Weil, 1995).

יש לציין ששתי קבוצות מהגרים אלה, מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה, שמרו על קשרים חברתיים הדוקים עם בני קהילתם. עם זאת, קבוצות אלה נהנו מרמות שונות של אינטגרציה חברתית במדינתם החדשה. בהשוואה למצבם של יוצאי מדינות ברית המועצות לשעבר, ניתן להגדיר את מצבם של יוצאי אתיופיה כמצב של הדרה חברתית המלווה בתחושה חריפה של בידוד חברתי וברמה נמוכה של השתלבות כלכלית, חברתית ופוליטית (Bar-Yosef, 2001; Ben-David & Biderman, 1997; Benita & Noam, 1995; Lazin, 1997). למרות המחקרים הרבים שנערכו בישראל על תהליך השתלבותם של מהגרי ברית המועצות לשעבר ואתיופיה, טרם נחקר נושא השפעת ההגירה על תפיסת תפקיד האב בקהילות אלה.

שיטת המחקר

מחקר זה הנו מחקר איכותני פנומנולוגי, המתעד תפיסות חברתיות ותרבותיות בקרב קבוצות מיעוט ומהגרים, ומחייב שיטת מחקר ייחודית ההולמת את מאפייני מצבם הייחודי. בהתאם לכך מציעה גרינפילד (Greenfield, 1994) לאמץ פרדיגמה מחקרית רגישה לדרך שבה בני אדם המשתייכים לקבוצות מיעוט תרבותי מבטאים את תפיסותיהם ומעניקים להן משמעות. היא מדגישה את הצורך לחקור את התפיסות השונות של המהגרים תוך התייחסות לזוויות הראייה השונות של אנשי מקצוע וגורמי טיפול וחיברות שונים בחברה הקולטת. מחקר זה מעוגן בשיטת המחקר האיכותנית שמציעה גרינפילד. איסוף הנתונים כלל ראיונות-עומק וקבוצות מיקוד עם אבות מהגרים. בנוסף נערכו ראיונות-עומק עם אנשי מקצוע ואינפורמנטים רלוונטיים לקבוצות הנחקרות. מחקר זה היה חלק ממחקר דו-לאומי ישראלי-קנדי, שנערך בין השנים 2000–2002 בקרב קבוצות שונות של אבות שהיגרו לארצות

אלה. במסגרת מחקר זה הגדירו חוקרים משתי המדינות במשותף את מטרות ושאלות המחקר וגיבשו שיטות מחקר ייחודיות המתאימות למאפיינים השונים של אוכלוסיות המחקר.

צוות החוקרים הישראלי כלל שני חוקרים ראשיים, רכזת מחקר ושלושה מראיינים. בסך-הכול מנה צוות המחקר שישה חברים, שלושה גברים ושלושה נשים. לצד החוקרים הראשיים, ילידי ישראל וארגנטינה, כלל הצוות יוצאי ברית המועצות לשעבר ואתיופיה. המחקר הישראלי, שאליו מתייחס מאמר זה, התבסס על ראיונות-עומק אישיים עם ארבע קבוצות שונות: (א) אבות מהגרים ילידי אתיופיה; (ב) אבות מהגרים ילידי ברית המועצות לשעבר; (ג) עובדים סוציאליים ילידי ברית המועצות לשעבר וילידי אתיופיה, החיים בישראל מספר שנים ופועלים בקרב קהילות מהגרים אלה; (ד) קבוצת עובדים סוציאליים ילידי ישראל. המחקר נעזר באיסוף מידע מתוך מקורות שונים שסייעו להצלבת המידע (Denzin, 1989).

מאמר זה מתייחס לממצאי קבוצות האבות בלבד. בתחילת המחקר נערכו כמה קבוצות מיקוד בקרב אבות מהגרים ואנשי מקצוע שונים. קבוצות אלה סייעו לזיהוי סוגיות הקשורות לנושא הנחקר. לאחר סיום שלב מקדים זה החל שלב איסוף הנתונים באמצעות ראיונות אישיים. המאמר המוצג מתבסס על ראיונות-עומק עם 15 אבות יוצאי ברית המועצות לשעבר ו-15 אבות יוצאי אתיופיה. המאמר סוקר את תפיסות האבהות בארץ המוצא ובישראל, את השפעת ההגירה על תפיסות אלה, ואת מערכת החסמים וההזדמנויות שמצב ההגירה הציב בפני אבות אלה.

המדגם

המדגם התבסס על דגימה מכוונת והשתמש בטכניקה של כדור שלג המבוססת על הפניית משתתפים על ידי המשתתפים עצמם, תוך שימוש באינפורמנטים מתוך הקהילה והפניית משתתפים על ידי שירותים חברתיים שונים (Patton, 1990; Stainback & Stainback, 1998).

קריטריונים לדגימה. במחקר השתתפו אבות לילדים בגילאי גן ובית ספר יסודי שהיגרו לישראל בשבע השנים שקדמו למחקר. השהות הממוצעת בארץ הייתה שלוש שנים. גיל האבות נע בין 20–45, גיל ממוצע 34. רוב האבות יוצאי ברית המועצות לשעבר היו מועסקים, ואילו 50% מהאבות האתיופיים היו מובטלים באותה תקופה. מצב זה שיקף את מצב התעסוקה של קבוצות אלה בשנים שבהן נערך המחקר.

שאלות המחקר. האבות נשאלו לגבי רגשותיהם, אמונותיהם, וערכים הקשורים באבהות. בנוסף, נתבקשו לחוות את דעתם לגבי הדמיון והשוני בתפקידי אבות

בישראל ובארץ מוצאם. אבות נשאלו גם לגבי חסמים ואתגרים שעומדים בדרכם כאבות מהגרים בישראל. המשתתפים תיארו את התפקידים והמטלות שהם ממלאים בטיפול ישיר בילדיהם ומעורבותם בתוכניות חינוך והתערבות. לבסוף, הם התבקשו להשיא המלצות לתכנון תוכניות התערבות מכוונות להעלאת מעורבות אבות בחיי ילדיהם.

קבוצת המחקר. צוות המחקר ערך ראיונות-עומק בשפת האם של המשתתפים. שאלות המחקר תורגמו לאמהרית ולרוסית. המראיינים תרגמו את הראיונות ושקלטו אותם בהתאם לשיטת המחקר שפיתחו השותפים הקנדיים.

ניתוח הנתונים

הניתוח התבסס על זיהוי תימות וקטגוריות מרכזיות. דפי קידוד פותחו על מנת לכלול מובאות מדברי המראיינים על פי התימות והקטגוריות שאותרו. שני החוקרים הראשיים ומרכזת המחקר בדקו בנפרד את השכיחויות השונות שהופיעו בכל קטגוריה (Creswell, 1994). לאחר מכן החוקרים השוו את השכיחויות ודנו בהבדלים ביניהן עד שהושגה הסכמה מלאה.

הממצאים

שש תימות מרכזיות אותרו במחקר זה: (א) אבהות בארץ המוצא; (ב) השוואת תפקידי אבות בארץ המוצא ובישראל; (ג) שינויים בתפיסה העצמית של אבות מהגרים בישראל; (ד) השפעת ההגירה על האבהות; (ה) דפוסי מעורבות אבות; (ו) תפיסות והמלצות ביחס לתוכניות התערבות.

אבות אתיופיים

תפיסת האבהות באתיופיה

כל המשתתפים (15) הדגישו את מרכזיותו של מעמד האב באתיופיה. אחד האבות גרס: "האב היה מנהיג המשפחה בתוך ומחוץ לבית". על פי רוב המשתתפים (11) התפקידים הטיפוסיים של האב באתיופיה היו לדאוג לפרנסת המשפחה, להוות מודל לחיקוי, להנחיל ערכים ולהכשיר את הדור הצעיר במלאכות השונות הקשורות בעבודה. כמו כן, המשתתפים טענו שאבות באתיופיה נהנו מיחס של כבוד, ציות

אבות מהגרים בישראל: מתיאוריית הגירעון לתיאוריית האבהות המכוננת

וסמכות מצד כל בני המשפחה השונים. אחד המשתתפים תיאר: "על פי התרבות האתיופית, האב אחראי על המשפחה. הוא מקבל את הכבוד. הוא אחראי על עיצוב האישיות של הילדים שלו". על פי המשתתפים ניתן להתרשם שהמילה "אב" מעוררת יראת כבוד וריחוק. אחד המשתתפים המחיש בדבריו: "רק בסודן (בדרך לישראל) היה לי האומץ להרים את עיניי ולהסתכל בתווי הפנים של אבי".

השוואת תפקידי האב בארץ המוצא וישראל רוב האבות שהשתתפו במחקר (11) לא מצאו קווי דמיון רבים בין תפיסת האבהות באתיופיה לבין זו השכיחה בישראל. המשתתפים טענו: "מעבר למרכיב הביולוגי, כלומר הדאגה של אבות לספק את הצרכים הביולוגיים של ילדיו, אין שום דמיון בין אבות משם לאבות מישראל". אבות רבים (10) העירו על כך שאבות ישראלים אינם זוכים לכבוד הראוי לאבות. ביטא אחד האבות: "באופן כללי אין כאן הרבה כבוד לאבות ולמבוגרים בכלל. באתיופיה הכול היה ברור ותפקיד האב היה יותר מוגדר. כאן הכול נראה מבובל. נראה כאילו אין כאן סמכות להורים". חלק מהמשתתפים (7) טענו שדווקא בישראל האבות יותר מעורבים בחינוך הפורמלי. אב אחד טען ש"באתיופיה בית הספר לקח אחריות כוללת על הילד. כאן נראה כאילו אתה אחראי על חינוך הבן שלך".

שינויים בתפיסה העצמית של אבות מהגרים בישראל כל המשתתפים (15) ציינו שישראל מטילה על האבות הגדרה מיוחדת ומורחבת של תפקידים הוריים ללא תמיכה וסיוע מהקהילה כפי שהיה נהוג באתיופיה. המחיש אחד המשתתפים: "להיות אב בישראל פירושו להיות אחראי בלעדי על חינוך הילד, לבחור את בית הספר, להיות אחראי על בריאותו ועל גידולו". רבים (13) הבינו שבמצב החדש אבות צריכים לעקוב אחר ביצוע המטלות וההישגים של ילדיהם בבית הספר. בנוסף, 9 משתתפים דבקם בתפיסה שהתפקיד המרכזי של האב הוא בתחום הפרנסה. 7 הגדירו את הדאגה להמשכיות תרבותית כמשימתם המרכזית במצב החדש.

השפעת ההגירה על תפיסת האבהות רוב המשתתפים (12) סבורים שהגירתם לישראל גרמה לתוצאות בלתי־רצויות ביחס לאבהותם. רבים הצביעו על אבטלה כעל גורם מספר אחת בשחיקת מעמד האב במשפחה. התבטא אחד האבות:

באתיופיה אבות פרנסו את ילדיהם. כאן האב האמיתי הוא המוסד לביטוח הלאומי. אני לא עובד. אין לי מקצוע. עם הכסף שאני מקבל מהבטחת הכנסה אני לא יכול לספק את הצרכים של ילדיי.

משתתפים אחרים (10) טענו שהעדר שפה וחוסר תמיכה של מוסדות שונים פגעו רבות במעמד האב:

הבן שלי מדבר וכותב בעברית. יש לו חברים רבים. כשהוא צריך אותי אין לי כלים לעזור לו. כשהוא מתבלבל אין לי חוכמה להדריך אותו. המורים קוראים לשיחה ומבקשים מהילד לתרגם לי. הילד לומד לנצל את חוסר היכולת של האב לקרוא ולדבר עברית. הם לא מביאים מבית הספר פתקים מהמורה ומכתבים להורים. זה יוצר חוסר כבוד לאב. הוא מאבד את כוחו.

התערבויות של גורמים חיצוניים נתפסו על ידי 8 אבות כגורמים השוחקים את סמכות האב ויוצרים אי יציבות במשפחה:

אנחנו שומרים שבת. הבן שלי החליט שהוא רוצה לרכב על אופניים. אני אמרתי לו שלא ייצא עם האופניים. הוא התחיל לצעוק שהוא רוצה לצאת. רצה לקפוץ מחלון המרפסת. השכנים קראו למשטרה. הגיע שוטר. הוא דיבר עם הילד. אני אמרתי לו שאני לא מרשה לו לרכב על אופניים בשבת. הוא החזיר את האופניים לבן שלי והוא יצא לרכב עליהם. אני ציפיתי שהשוטר יגיד לו: זה אבא שלך ואתה חייב לציית לו, לכבד אותו... הייתי הרוס... אתה מתאר לך? איזו ארץ זו?...

חלק מהמשתתפים (6) ייחסו את השחיקה בסמכותם לשינויים שחלו בחלוקת התפקידים המשפחתית עקב הגירתם:

יש הרבה ויכוחים בין בני זוג. יש הרבה כלכול. שבועיים לאחר שהגענו לארץ הביאו לנשים הרצאות על מעמד האישה בישראל, על שוויון בין גברים ונשים. אתה מבין? שבועיים בארץ וכבר רצו שנהיה שווים.

לא כל השינויים שחלו בתפיסת האבהות עקב הגירה נתפסו כשינויים שליליים. עקב חשיבותה של ההשכלה כדרך להשיג מוביליות חברתית בישראל, אבות ציינו שהם יותר מעורבים בחינוך ילדיהם. אבות אלה משקיעים זמן רב במעקב אחר הישגי ילדיהם בלימודים. חלק (6) מדווחים על השקעה עצומה בעזרה לימודית ובליטוי ילדיהם. אחרים טוענים שהם יותר מעורבים בבית, ואף נוטלים חלק במטלות שקודם היו זרות לאבות באתיופיה. אחד האבות הרחיב על כך:

אני מבלה את כל הערבים עם ילדיי. אני יושב איתם ומלמד אותם. אני קונה להם חוברות בחשבון ובקריאה ומשלים את החומר שהם מקבלים בבית הספר. הם שמחים שאני יושב איתם. הם מרגישים שיש להם משהו שהם יכולים לסמוך עליו. זה נותן להם כוח ואומץ וגם אושר. בשביל להיות אב בישראל אתה צריך להיות גאון (כדי לעזור לילדים בשיעורי הבית). גאון בעל רצון טוב.

ביטוי רגשות ומגע פיזי הם תחומים נוספים שבהם אבות (5) חשים שינוי חיובי:

בישראל אבות הם מאוד פיזיים. הם נוגעים יותר בילדיהם. אני לא השתניתי ביחס לילדיי הגדולים שנולדו באתיופיה. אני לא מחבק או מלטף אותם. אבל עם הקטנים אני מרשה לעצמי הרבה יותר מגע. כשאני לוקח אותם לגן אני נפרד מהם עם נשיקה וחיבוק. זה ממש משמח אותם.

דפוסי מעורבות אבות

משתתפים מדווחים על תחומי מעורבות רבים. חלק (8) מציינים את העזרה הלימודית בבית, אחרים מקלחים את הילדים הקטנים (7), נוטלים חלק במטלות הבית השונות (7), לוקחים את ילדיהם לבית הכנסת (10), משמרים את התרבות אתיופית (9), ומטפחים את השפה האמהרית (9).

תפיסות והמלצות ביחס לתוכנות התערבות

אבות רבים (11) ציינו שברצונם לקחת חלק בפעילויות ובתוכניות, במיוחד אלה הקשורות לבית הספר. אחד האבות אמר: "כאשר מזמין אותי בית הספר לאספות הורים ולפעילויות הורים אני אף פעם לא מחמיץ. יש אבות שלא באים. יש ילדים שאבותיהם לא שומרים ולא מגינים עליהם בבית הספר. אין להם איש שיעודד אותם". אב אחד התנה את הסכמתו להשתתף בתוכניות ובפעילויות הורים שונות בכך שהן תותאמנה לתרבות. תוכניות צריכות להתבסס על הערכים והמנהגים של העדה ולהוות גשר בין התרבות בארץ המוצא לבין התרבות החדשה. אחד האבות התבטא: "צריך להתייעץ עם העדה לפני שאתה בונה תוכניות. גם לא צריך להסתמך על התרבות הקודמת. צריך שילוב של שתי התרבויות".

אבות יוצאי ברית המועצות לשעבר

תפיסות האבהות בברית המועצות לשעבר

המשתתפים יוצאי ברית המועצות לשעבר תיארו תמונה רב-ממדית של אבהות בארץ מוצאם. חלק (9) הציגו את דמות האב כדמות מרכזית בחיי המשפחה, דמות בעלת סטטוס ומעמד. אב אחד הטיב לתאר זאת: "לאבות הרוסים היה סטטוס מוקנה, בלתי תלוי". לפי עדותם של חלק מהמשתתפים (8) תפקידו העיקרי של האב בארץ מוצאם היה תפקיד המפרנס. למרות האידיאולוגיה הקומוניסטית שדגלה בשוויון המינים נחשבו אבות למפרנסים העיקריים: "שוויון המינים היה רק על הנייר. בחיים האמיתיים הגברים הרוויחו יותר מהנשים ושכרם היה הבסיס הכלכלי של המשפחה". עבור חלק (7) האבות שימשו דמויות סמכותיות, עסקו בהקניית ערכים ומוסר, היו מקור לידע והשכלה, ותרמו להעשרה קוגניטיבית ואינטלקטואלית של ילדיהם:

"ברוסיה התפקיד של האבות היה לכוון את הילדים לקולקטיביזם ולהצטיינות! ... אבא שלי לא הסתפק בפתרון תשבצים יחד איתי. הוא עודד אותי לפתור סוגיות ובעיות במתמטיקה".

כמה מהמשתתפים (8) תיארו את דמות האב כדמות מרוחקת ועסוקה. לפי דבריהם, האבות היו יותר מעורבים בעולם העבודה מאשר בעולם המשפחה. תיאור זה עולה בקנה אחד עם תיאוריהם של משתתפים אחרים (7) שציירו את דיוקנו של האב הטיפוסי כאב מנותק מבחינה רגשית: "רציתי שאבי יבלה איתי יותר זמן. חלמתי שישחק איתי. יום אחד ניסיתי להתווכח איתו והוא הפסיק אותי מייד. אמר לי שלא אעז לענות לו. אמר שהוא לא חבר, שהוא אב. אני שואל אותך: זה כל כך רע שאב יהיה גם חבר?".

השוואת תפקידי האב בארץ המוצא ובישראל בשונה מהמשתתפים יוצאי אתיופיה, רוב המשתתפים יוצאי ברית המועצות לשעבר (14) מצאו דמיון רב בין תפיסת האבהות בישראל לבין תפיסת האבהות בארץ מוצאם, בעיקר במה שקשור לתפקידי פרנסה ותחומי אחריות. טען אחד המשתתפים: "אתה צריך לדאוג שהבן שלך יהיה אדם טוב, זה לא משנה מהי הסביבה שבה הוא ישתמש בכלים שהענקת לו. אב צריך לתת בסיס שישמש את ילדיו כמצבים משתנים...".

למרות הדמיון, רוב המשתתפים (12) טענו שאבות בישראל מבלים יותר זמן עם ילדיהם. כמעט כל המשתתפים (13) ציינו שאבהות היא מרכיב מרכזי יותר בזהותם של גברים בישראל מאשר בזהותם של גברים בברית המועצות לשעבר. ביטא זאת אחד המשתתפים: "אבות כאן נושאים את אבהותם כמו שנושאים דגל". האב הישראלי נתפס כחזק יותר וגדול יותר בממדיו הפיזיים: "האב בישראל הוא 'מאצ'ו' עם לב טוב, ענק שמשחק". חלק (9) מהמשתתפים היו תמימי דעים עם המשתתפים יוצאי אתיופיה בכך שאבות בישראל הם יותר דמוקרטיים אך גם זוכים פחות לכבוד הראוי להם:

האב הישראלי הוא יותר דמוקרטי ויותר סובלני. יכול להיות שזה נובע מהשונות התרבותית ומהאפשרויות שיש כאן. הוא צריך לתת לילד שלו לבחור... הוא מחנך את הילדים לסובלנות ולדמוקרטיה... הם מתחברים לילדים אבל מאבדים את הסמכות שלהם כהורים. אני לא מסכים עם זה. ילדים ישראלים אוהבים את ההורים אבל הם חושבים שהם שווים להם, וכתוצאה מכך מאבדים את הכבוד.

בדומה לתפיסתם של אבות יוצאי אתיופיה, גם האבות מברית המועצות לשעבר מציינים את הפתיחות הרגשית ואת הקרבה הפיזית של האבות כמאפיין מרכזי של

אבות מהגרים בישראל: מתיאוריית הגירעון לתיאוריית האבהות המכוננת

האבהות בישראל. כמו כן ציינו 5 משתתפים שאבות בישראל יותר מעורבים בחינוך ילדיהם ובטיפול בהם:

אבות ברוסיה היו פחות מעורבים בטיפול בילדיהם. סבתות לקחו חלק גדול. הן היו גורם מרכזי בטיפול. בישראל אף אחד לא מצפה מסבתות לקחת אחריות על הטיפול. בישראל הטיפול בילדים נתון לאחריות בלעדית של ההורים. לכן זה רק טבעי שאבות יהיו מעורבים יותר.

בניגוד לתפיסת האבות יוצאי אתיופיה, בעיני 4 אבות יוצאי ברית המועצות לשעבר האב בישראל לוקה בחוסר אכפתיות ומעורבותו בחינוך נמוכה מדי.

שינויים בתפיסה העצמית של אבות מהגרים בישראל לעומת תפיסת המשתתפים יוצאי אתיופיה, שרואים באבהות שלב טבעי במעגל החיים הגברי, עבור רוב המשתתפים (14) יוצאי ברית המועצות לשעבר האבהות היא עניין של בחירה, תולדה של החלטה מודעת. על פי תפיסה זו, אבהות איננה ציווי דתי או ביולוגי אלא החלטה אקסיסטנציאליסטית. לפיכך אבהות נתפסת כסוג של הכרעה קיומית המעוררת שאלות פילוסופיות של אחריות אישית:

בשבילי להיות אבא זה מצב שמחייב הרבה אחריות. הלכתי דרך ארוכה עד שהחלטתי שאני מוכן ובשל להיות אב. להיות אב זאת ההחלטה החשובה והאחראית ביותר שגבר יכול ליטול על עצמו. אתה יכול להחליף מקום עבודה, אתה יכול להחליף אישה, אבל להיות אב זה מצב שאתה לא יכול לשנות או לשכוח. אתה צריך לשאול שאלות כלכליות, לבדוק אם מצבך מאפשר לך להביא ילד לעולם, אם אתה בטוח שבת הזוג שלך היא השותף הנכון לך. אבל בראש ובראשונה אתה צריך לשאול את עצמך אם הינך נכון ליטול על עצמך משימה בסדר גודל כזה.

חלק מהמשתתפים (6) אמרו שלהיות אב בישראל פירושו להיות מעורב בהדרכה החינוכית והאינטלקטואלית של ילדיך. אחרים (6) הדגישו את הנגישות הרגשית כמרכיב בסיסי של האבהות בישראל:

זה כל כך חשוב להיות נגיש לילד שלך. אני עובד שעות רבות מחוץ לבית אבל אני רוצה שבני ירגיש שאני איתו גם כשאני לא נמצא פיזית לידו. אני רוצה להיות קרוב אליו בזמן שהוא גדל ומתפתח. אני רוצה להיות חלק בדילמות שלו, בשאלות שלו ובקונפליקטים הפנימיים שלו.

שישה אבות הגדירו את תפקיד האב בישראל כאחריות לעודד את עצמאותם של הילדים מגיל צעיר ביותר:

זה חשוב מאוד ללמד ילדים לישון לבד, לא להעיר את ההורים באמצע הלילה. הילד שלי הוא בן שנה ושלושה חודשים. אני רוצה ללמד אתו בהדרגה להיות

עצמאי. לא להיות תלוי בהורים ובאנשים. אנחנו מתחילים עכשיו לגמול אותו משימוש בחיתולים ובמוצץ.

אבות אחרים (6) ציינו את חשיבות תפקיד האב המהגר בישראל בשמירה על הרציפות התרבותית של הדור הצעיר:

אני רוצה שהילד שלי ילמד לקרוא ספרים ברוסית. עכשיו אני מקריא לו ספרים ושר לו שירים ברוסית. אני עושה את זה באופן מודע כדי לשמר את התרבות הרוסית. אני רוצה שהוא יגדל על הספרים שאני גדלתי עליהם.

אחרים הדגישו את החשיבות של העמדת גבולות (3), הענקת אהבה (3), חברות (1), הכנה לחיים מבוגרים (1) ושמירה על ביטחונם של הילדים (1).

השפעת ההגירה על תפיסת האבהות

בניגוד לעמדותיהם של אבות יוצאי אתיופיה, אשר הבליטו את ההשפעות השליליות של ההגירה על אבהותם, רוב המשתתפים יוצאי ברית המועצות לשעבר נטו להזכיר בעיקר השפעות חיוביות. למעט מספר התייחסויות שליליות ודור-משמעיות ביחס לחוסר הסמכות של אבות בישראל, משתתפים רבים ראו במצב החדש הזדמנות לצמיחה ולגיבוש של זהות אבהית חדשה:

אני שומר את הסטטוס של "ראש משפחה" השמור לאבות ברוסיה. יחד עם זה, אני מרגיש בטוח בעצמי ליטול הרכה תפקידים שברוסיה נחשבו לתפקידים נשיים, כגון להחליף חיתולים או לשטוף כלים. אני חושב שיש צורך לחלק את התפקידים בבית בצורה יותר הוגנת ... תבין אותי נכון... אני אומר הגינות אבל לא שוויון מוחלט...

אבות בישראל נהנים מפנאי לבילוי עם ילדיהם ומשפחותיהם בהשוואה לפנאי שעמד לרשותם בארץ מוצאם:

כאן אנשים לא שותים וודקה, עובדים פחות, יש סופי שבוע שמבלים במחיצת המשפחה כמו באמריקה. ברוסיה לא היה לנו זמן וכסף לבילויים. אנשים עבדו בסופי שבוע בשביל להשלים פרנסה.

בשביל רבים (11) ההגירה לישראל מהווה הזדמנות להגדרה מחודשת של תפקידם כאבות:

העלייה השפיעה עליי בצורה חיובית ביותר. אני חושב שאם הייתי חי בארץ אחרת הייתי מגיב בצורה אחרת. המפגש עם התרבות החדשה אפשר לי הערכה מחודשת של הנחות החיים שהנחו את חיי ברוסיה, את ההשערות שלי על החיים. היו לי מחשבות ואמונות מגובשות ביחס לשאלה איך מגדלים ילדים. אבל כאשר אני נחשף היום לצורות מחשבה אחרות אני מוכן לשמוע, לשקול, לנהל דיאלוג...

דפוסי מעורבות אבות

האבות בקבוצה זו דיווחו על קשת רחבה של פעילויות ומטלות שהם נוטלים על עצמם בישראל. אבות משחקים עם ילדיהם (15), מקריאים ספרים (11), נוסעים עם ילדיהם לטיולים (7), משוחחים (4), ונוטלים על עצמם מטלות הכרוכות בטיפול ישיר (3).

תפיסות והמלצות ביחס לתוכנות התערבות

בשונה מאבות יוצאי אתיופיה, המוכנים לפנות לעזרת גורמים חינוכיים, האבות מברית המועצות לשעבר (14) חשים חוסר אמון כלפי מערכת החינוך. ביטא אחד המשתתפים: "האמון שלי במערכת כאן הוא מוגבל ביותר. המורים כאן הם ברמה מקצועית נמוכה ביותר. לצערי אין הרבה כשרון במערכת החינוך". לעומת זאת, אבות מעדיפים להיוועץ עם אנשי מקצוע בתחום הרפואה:

בעיות עם ילדים יש להן בסיס רפואי. לכן הדבר הראשון שאני עושה הוא להתייעץ עם רופא ילדים. למשל כאשר ילד בוכה כלילה או יש לו בעיות התנהגות, אני פונה לרופאים. בשונה מפסיכולוגים לרופאים יש תמיד הבחנה ברורה ותוכנית טיפול מעשית.

רוב האבות (14) אמרו שלא לקחו חלק בשום תוכנית התערבות. חלק (7) מעדיפים לפנות לעזרת חברים או משפחה. רבים (12) טענו שמעולם לא הוזמנו לתוכניות הורים. אבות אחדים הביעו נכונות להשתתף בתוכניות המספקות מידע והדרכה מקצועית על התפתחות הילד (8), מפגשים עם מומחים (8), תוכניות המותאמות לשעות שבהן אבות פנויים (4), תוכניות המאפשרות דיאלוג עם אבות אחרים (6), תוכניות המאפשרות אינטימיות וקרבה עם ילדיהם (4), ותוכניות המחזקות את תפקיד האב (4). בדומה לאבות יוצאי אתיופיה, אבות אלה מזהירים מפני היחס הפטרנליסטי של אנשי מקצוע כלפי הורים מהגרים. אחרים הביעו הסתייגות מפני לקיחת חלק בפעילויות המבוססות על עבודה קבוצתית.

דיון

במבוא תוארו שלוש מגמות מרכזיות בחקר האבהות המשקפות שלושה תחומי עניין: נוכחות האבות, מעורבותם והמשמעות המיוחסת למעורבות. כל התחומים לעיל קיבלו ביטוי בממצאי מחקר זה: אבות במחקר מאופיינים בנוכחות רבה ובמעורבות בחיי ילדיהם. הם בעלי מוטיבציה גבוהה ומחפשים דרכים חיוביות ויצירתיות למימוש

אבהותם בישראל. כמו כן, המחקר מצא תחומי דמיון ושוני בהגדרת תפקיד האב והמשמעויות שיוחסו לאבהות, ולמקומה של ההגירה בעיצוב תפקיד האב. משתתפים משתי הקבוצות תפסו את תפקידם המרכזי כאבות בדאגה לפרנסה ולרווחת משפחותיהם. הם הצטיירו כמחויבים לגידול ילדיהם וכמעוניינים לתפוס מקום משמעותי בחייהם. אבות רבים בשתי הקבוצות מעוניינים בשמירה על תרבות המוצא ובהמשכות תרבותית. הם אפילו דומים זה לזה בביקורת על האבות הישראלים שאינם משכילים להקנות לילדיהם ערכים של כבוד למבוגרים ודמויות סמכות. בשתי הקבוצות עלו להיות לגבי השוויון המגדרי שמצאו בישראל, המשפיע על חלוקת התפקידים בין המינים. בשתי הקבוצות האבות דיווחו כי כתוצאה מההגירה גדלה מעורבותם הישירה בטיפול בילדיהם, במטלות תחזוקת הבית, בפיקוח ובמעקב על מסגרות חינוך, ובכילוי שעות פנאי עם ילדיהם מחוץ לבית.

כמו כן נמצאו הבדלים תרבותיים בתפיסות ובהגדרות של האבהות ובהשפעת ההגירה על תפיסת האבהות. אבות יוצאי אתיופיה תיארו את מוסד האבהות באתיופיה בנוסח רב, בעוד שתיאורי האבות מברית המועצות לשעבר אופיינו באמביוולנטיות. בשתי הקבוצות הייתה הכרה כי לאור המצב החדש בישראל יש צורך בשינוי בתפקיד האב.

בדומה לטיעוניו של פלקוביץ על אופייה הרב-תרבותי של האבהות (Palkovitz, 1997), מצאנו הבדלים בין-תרבותיים בתפיסותיהם של האבות מאתיופיה ומברית המועצות לשעבר. בעוד שהאבות מאתיופיה רואים את ההגירה כגורם המסכן את מסוגלותם ההורית, האבות מברית המועצות לשעבר רואים בהגירה הזדמנות להעשרת תפקיד האב ולהרחבתו. אף שבשתי הקבוצות יש הסכמה בין המשתתפים כי ההגירה היוותה שינוי משמעותי בחייהם כאבות וכגברים, הרי שהאבות מברית המועצות לשעבר מפרשים את השינוי כמושגים של צמיחה אישית ומשפחתית, בעוד שהאבות מאתיופיה מפרשים את השינוי כקריאת תגר על אבהותם.

את הפרשנות השונה ניתן ליחס הן להבדלים בהקשר האקולוגי של ארצות המוצא והן לרמות הדחק השונות הקשורות לקשיים מערכתיים ולאפליה מערכתית שיצרה ההגירה. לדעת כל האבות מקור פרנסה ראוי וקבוע הינו תנאי הכרחי למימוש תפקידם כאבות בארץ המוצא ובישראל כאחת. עצם העובדה שאבות יוצאי אתיופיה רבים מובטלים פגעה בדימוי האישי שלהם כמפרנסים וכמנהיגי המשפחה. ביטויי האפליה החברתית העצימו את השחיקה בדימוי המסורתי של האב יוצא אתיופיה ובמעמדו כשומר וכמגן כבוד המשפחה והקהילה.

הממצאים במחקר זה מתייחסים לא רק למגמות השונות של מחקר האבהות. הם פורסים מרקם מורכב של תהליכי שינוי ושימור בתפקידי והגדרות אבהות בעיצומו של שינוי תרבותי.

תרומה תיאורטית

דימויי אבהות והתפקידים הנגזרים מהם הושפעו באופן היסטורי משינויים מערכתיים, תרבותיים וכלכליים. גלי ההגירה של גברים ומשפחות בחיפוש אחר שוקי עבודה מאופיינים בשינויים גדולים בתפקוד אבות. ממצאי מחקר זה תואמים את הטענה בספרות שלפיה הגדרות ותפיסות של אבהות מושפעות מההקשר הכלכלי, התרבותי ואף הפוליטי (LaRossa, 1997; Lupton & Barclay, 1997; Tripp-Reimer & Wilson, 1991). הממצאים אף תומכים בתפיסה של שונות תרבותית בתפקידי אבהות וחיברות ילדים (Bozett & Hanson, 1991). סגנון החיברות של האב הישראלי המצטייר מתיאורי המשתתפים מתאים לדפוס החיברות האוטונומי-שייכותי (עידוד עצמאות ותפקוד אוטונומי בחברה עירונית טכנולוגית, בד בבד עם שייכות וזיקה למשפחה ולקהילה) המתואר על ידי קאוצ'יבאשי (Kagitcibasi, 1996). הממצאים תומכים גם בטענה שאבות מבטאים את נוכחותם ואת מעורבותם באופנים המעוצבים ומובנים על ידי התרבות והחברה הסובבת. בדומה לטיפולוגיה של פלק ואחרים (Pleck et al., 1986), במחקר זה נמצאו כל המשתנים המשפיעים על מעורבות האבות ועל תפקודם: מוטיבציה, כישורים, תמיכה חברתית וחסמים מוסדיים. שתי הקבוצות הראו רמת מוטיבציה ומחויבות גבוהה ובשתייהן ההגירה נתפסה כהזדמנות לשינוי בתפקיד האב. ההגירה אפשרה בחינה מחדש של הגדרות אבהות בדרך שאפשרה אימוץ מרכיבי אבהות חדשים ברוח התרבות הישראלית. אולם בעוד שהאבות מברית המועצות לשעבר הפגינו ביטחון ויכולות לתרגם את התפקיד לאבהות בישראל, האבות מאתיופיה היו יותר סקפטיים באשר ליכולותיהם לעזור ולתמוך בילדיהם. לפיכך תרומת מחקר זה היא ההבהרה כי הגירה עשויה להיות הזדמנות להבניה מחדש של תפקיד האב תוך הגברת מעורבותו בחיי ילדיו; אולם כאשר היא מתרחשת בהקשר של אבטלה, אפליה והדרה, היא עלולה להיות גורם סיכון לאבהות. מסקנה זו מצביעה על כך שיש לבחון מחדש את "תיאוריית הסיכון" בספרות ההגירה ושל "תיאוריית הגירעון" במחקר האבהות. הגירה עשויה להיות הזדמנות להגדרה מחדש של תפקיד האב ולצמיחה של "אבהות מכוננת".

אם כן, הממצאים מצביעים על הצורך בבניית מודל מורכב יותר לגבי השפעת שינוי תרבותי על דימויי אבות ותפקידיהם. מודל זה חייב לקחת בחשבון את המרקם האקולוגי בתרבות המוצא ובארץ ההגירה ואת הגורמים במרקם זה המשמשים כחסמים או כהזדמנויות למיצוי האבהות בארץ החדשה. על מודל זה לקחת בחשבון גם משתנים כמו מוטיבציה, כוחות, ושאירות, שהם אינדיקטורים לכל אב.

מחקר ההגירה הציב שאלות לגבי מקומם של הבדלים תרבותיים בשינויים בתפקידים משפחתיים ומגדריים (Hernandez & McGoldrick, 1999). מחקר זה מצביע על כך שתהליכים מורכבים הכוללים שינוי ושימור בדימוי האב ובתפקידי

האבות מתרחשים ברזמנית. האבות הביעו רצון לשמר אלמנטים משמעותיים של תפקידי האבות ותפיסת האבהות מארץ המוצא, ואף לצרף אלמנטים חדשים מהמקום שאליו היגרו. תהליך זה של הסתגלות והבניה מחדש של תפקיד האב עשוי להיות קשור לרמת הביקורת או ההזדהות של הקבוצה עם תרבות המוצא ועם תרבות ארץ ההגירה, להשפעה השלילית או החיובית של ההגירה על תפיסת האבהות של אבות מהגרים, ליחס החברתי שהאב זוכה לו בתרבות החדשה, ולתפיסת הדמיון או השוני בין תפיסת האבהות בתרבות המוצא לבין תפיסת האבהות בתרבות החדשה.

כיווני מחקר עתידיים

במחקר זה השתתפה קבוצה קטנה של אבות מהגרים ללא השוואה לקבוצת אבות ילידי ישראל. לפיכך יש לנקוט משנה זהירות בהכללות או מסקנות. האבות שהשתתפו באים מתרבויות שבהן נהוג לתת כבוד לסמכות, ולכן ייתכן שהממצאים הושפעו מרצייה חברתית (כמו למשל, הממצא המתייחס לרצונם הרב של האבות לקחת חלק בתוכניות התערבות).

השוואת תפיסותיהם של אבות בארצות שבהן יש מדיניות הגירה שונה עשויה לשפוך אור נוסף על השפעות מערכתיות ברמת המקרו על ערכיהם, תפיסותיהם והבנותיהם של אבות מהגרים, ולפתח זוויות ראייה נוספות ביחס למודל תיאורטי של אבות ומשפחות בתהליכי הגירה ושינוי.

לדעתנו מחקר על שינויים בתפקיד האב, המבוסס על הצלבה של זוויות המבט של אימהות וילדים, עשוי לתרום להבנה מעמיקה יותר של תהליכי השינוי בתפקיד האב עקב הגירה.

הספרות על הגירה משופעת בהמלצות לתוכניות התערבות המבוססות על תשובות לשאלונים מובנים בתחום בריאות הנפש ולא על דיווחים ישירים של משתתפים. גרינפילד (Greenfield, 1994) קראה לפיתוח פרדיגמה מחקרית בתחום המחקר של ילדים ומשפחות מיעוטים ומהגרים, המבוססת על קולותיהם האוטנטיים של המשתתפים בקבוצות אלו, ואשר נועדה לעמוד על המשמעויות שאוכלוסיות אלו מייחסות לחוויה הנחקרת. מחקר איכותני זה מיישם פרדיגמה כזו. שיטת מחקר זו מבוססת על מתן במה לקולותיהן של משפחות ומאפשרת תיעוד ציפיותיהם של הורים והמלצותיהם לתוכניות התערבות, וגם מסייעת להבנת האתגרים והחסמים העומדים בפני הורים אלה. אנו מקווים שמחקרים נוספים ייעזרו בשיטת המחקר המוצעת להערכת תפיסות וצרכים של אוכלוסיות עולים ומיעוטים נוספות.

אנו שותפים כיום במחקרים נוספים המשתמשים בשיטת המחקר המוצעת —

בקנדה, בארצות הברית ובאירופה. על פי ניסיוננו שיטת מחקר זו היא בעלת פוטנציאל רב לעזרה לאנשי מקצוע ולארגונים חברתיים במדינות רבות-תרבותיות המעוניינות לבנות שירותים ותוכניות התערבות לאוכלוסיות במעבר תרבותי.

המלצות לפרקטיקה ולמדיניות

תפיסות האבות שהתגלו במחקר זה שופכות אור חדש על צורך בתכנון תוכניות התערבות ההולמות תפיסות תרבותיות של אבהות. ברוב המדינות המערביות תוכניות ההתערבות בתחומי החינוך והרווחה המיועדות למהגרים מתמקדות בילדים (לדוגמה תוכניות לרכישת שפה) ובאימהות (לדוגמה תוכניות הורות, בריאות ותזונה) ומיעוטן מיועדות לאבות. אבות שהשתתפו במחקר העידו כי נדיר שהוזמנו להשתתף בתוכניות בתחומי החינוך, הקהילה או תוכניות אחרות. רוב האבות ראו במערכת החינוך בארץ את הערוץ המרכזי שיעזור לילדיהם להשתלב ולהתקדם בחברה הישראלית. אולם ניכרה שונות בדרגות האמון שלהם ביכולותיהם להקנות לילדיהם את הכישורים הנחוצים להצלחה בתרבות החדשה. האבות מברית המועצות לשעבר הביעו יותר אמונה שילדיהם ישתלבו בהצלחה בחברה הישראלית בעוד שהאבות מאתיופיה העלו ספקות בתחום זה וראו את המערכת החינוכית כמקור עזרה פוטנציאלי להם ולילדיהם. הבנת ההקשר האקולוגי-תרבותי שממנו הגיעו האבות עשויה לסייע באיתור ערוצים לתמיכה במשפחות מהגרים ומיעוטים. לדוגמה האבות מברית המועצות לשעבר דיווחו כי בארץ מוצאם הם היו רגילים לבקש עזרה ממומחים, ובהתאם לכך העדיפו עזרת מומחים בתחום הרפואה כאשר התגלו קשיים אצל ילדיהם בישראל. לעומתם העדיפו האבות מאתיופיה עזרה ממסודות החינוך, שאותם ראו כערוץ המרכזי להשתלבות. דוגמה נוספת עלתה במחקר משותף בארצות הברית, שהשתמש בשיטת מחקר דומה (Roer-Strier & Kinavey, in preparation). הורים באותו מחקר העדיפו את הכנסייה, שבה ביקרו בימי ראשון בקביעות, כאתר מועדף לקיום תוכניות התערבות. אותו מחקר מצא כי הכנסיות הפכו למקום שבו נשמרה הרציפות התרבותית והן משמשות כגורם מסייע להשתלבותם של הורים מהגרים באמצעות תוכניות של לימוד שפה ועזרה בתהליכי קבלת אזרחות.

האבות מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה התנגדו לפטרנליזם הישראלי והביעו רצון שתוכניות ההתערבות ייבנו תוך שיתוף עם המשתתפים, וייקחו בחשבון את ההעדפות התרבותיות של האבות. אבות יוצאי אתיופיה ביקשו כי התוכניות יעזרו להם לגשר בין תפיסות ישנות וחדשות של אבהות.

על פי למב (Lamb, 1998) יש חשיבות רבה לתמיכת האם בתפקיד האב. אבות יוצאי אתיופיה דיווחו על פגיעה בתמיכת האם עקב קונפליקטים זוגיים הקשורים

להגירה. אף שהאבות מברית המועצות לשעבר לא הרבו בתיאור קשיים מסוג זה, הם הביעו רצון שנשותיהם תכרנה ותערכנה את מעורבותם בגידול ילדיהם, שגדלה עקב ההגירה. מעניין לציין שאף אחד מהמשתתפים לא הביע צורך בהתערבות פרטנית או משפחתית. ייתכן שממצא זה קשור לכך שבארצות המוצא של המהגרים לא הייתה מסורת של התערבות פסיכולוגית או סוציאלית כנהוג בארץ. אי ההכרות עם שירותים מסוג זה, והפער בין הגדרות תמיכה והתערבות של אנשי מקצוע בארץ לאלו של ההורים המהגרים, גורמים לאי ניצול של שירותים קיימים.

מחקר זה מעלה את הצורך במדיניות חברתית מתאימה לאבות מהגרים בעיקר בתחומי התעסוקה. האבות יוצאי אתיופיה ציינו את תפקידם כמפרנסים כמרכזי ביצירת דימוי הורי חיובי. אבטלה, חוסר שפה ובידוד חברתי הם גורמי סיכון משמעותיים ביותר המשפיעים על אבהותם של מהגרים.

על קובעי מדיניות ומעצבי שירותים חברתיים ותוכניות התערבות להתייחס באופן פעיל לאפליה מוסדית ולגורמי סיכון מהסוג שצוין לעיל. ההמלצה המרכזית של מחקר זה היא לתכנן תוכניות התערבות בשותפות מלאה עם אבות מהגרים תוך עמידה על מאפייניהם התרבותיים. כדברי אחד האבות שהשתתפו במחקר זה: "יש לבנות תוכניות לאבות עם האבות, תוך שימוש בשפתם התרבותית ועם כבוד להעדפותיהם".

מקורות

- בן עזר, ג. (1992). כמו אור בכד: עלייתם וקליטתם של יהודי אתיופיה. ירושלים: הוצאת ראובן מס.
בר גיורא, ד. (1995). תפיסות של תפקידי אבות ודפוסי התמודדות עם קשיים באבהות. עבודת מוסמך. אוניברסיטת תל אביב.
גאלי-צימרנוס, ר. (1993). הקשר בין אבטלה אבות והתפתחותם המקצועית של ילדיהם. עבודת מוסמך. אוניברסיטת בר אילן.
דולב גינדלמן, צ. (1989). יהודי אתיופיה בישראל: תמונה רבת פנים. ירושלים: המכון לחקר הטיפוח, בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית בירושלים.
יפה, א. (1983). הפונה הזנוח: מעמדם של אבות בשירותי הרווחה. חברה ורווחה 2, 126-133.
לשם, א. (2003). ישראל כמדינה רב תרבותית בפתח המאה העשרים ואחת, בתוך: א. לשם וד. רואר-סטריאר (עורכים), שונות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש. ירושלים: הוצאת מאגנס, 13-112.
סלונים-נבו, ו. ושרגה, י. (1999). התערבות משפחתית עם עולים מחבר העמים: כיוני מחשבה. בתוך: ק. רבין (עורכת), להיות שונה בישראל: מוצא עדתי ומין בטיפול בישראל. תל-אביב: רמות, 121-152.
שגיא, א. ושרון נ. (1983). תפקידי גברים במשפחה: שינויים בתפיסות והשפעותיהם. חברה ורווחה 1, 3-14.
שמאי, ש. (1991). דפוסי מעורבות הורית בקיבוץ: תפקיד האבות ביחס למתבגרים. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.

- שרון, מ. ושנן, ע. (1971). חלוקת תפקידים במשפחה. מגמות 17(4), 364–358.
- Al-Haj, M., & Leshem, L. (2000). *Immigrants from the Former Soviet Union in Israel: Ten years later (a research report)*. Haifa: The Center for Multiculturalism and Educational Research, University of Haifa.
- Alvarez, R.R. (1987). *Familia: Migration and adaptation in Baja and Alta California, 1800–1975*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Amato, P.R., & Keith, B. (1991). Separation from a parent during childhood and adult socioeconomic attainment. *Social Forces*, 70, 187–206.
- Baider, L., Ever-Hadani, P., & DeNour, A. (1996). Crossing new bridges: The process of adaptation and psychological distress of Russian immigrants in Israel. *Psychiatry*, 59, 175–183.
- Bar-Yosef, R.W. (2001). Children of two cultures: Immigrant children from Ethiopia in Israel. *Journal of Comparative Family Studies*, 32, 231–246.
- Basavarajappa, K.G., & Halli, S.S. (1997). A comparative study of immigrant and non-immigrant families in Canada with special reference to income. *International Migration*, 35, 225–252.
- Ben-David, A., & Ben-Ari, A.T. (1997). The experience of being different: Black Jews in Israel. *Journal of Black Studies*, 27, 510–527.
- Ben-David, A., & Biderman, P. (1997). East meets west: A view from Soviet student newcomers to Israeli society. *International Journal of Group Tensions*, 27, 99–108.
- Benita, E., & Noam, G. (1995). The absorption of Ethiopian immigrants: Selected findings from local surveys. *Israeli Social Science Research*, 10(2), 81–96.
- Berry, J.W., Kim, U., Minde, T., & Mok, D. (1987). Comparative studies of acculturative stress. *International Migration Review*, 21, 491–511.
- Biller, H.B. (1974). *Paternal deprivation: Family, school, sexuality, and society*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Biller, H.B. (1981). Father absence, divorce, and personality development. In M. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (pp. 489–552). New York: Wiley.
- Blank, S., & Torrecilha, R.S. (1998). Understanding the living arrangements of Latino immigrants: A life course approach. *International Migration Review*, 32, 3–19.
- Boyd, M. (2002). Educational attainment of immigrant offspring: Success of segmented assimilation. *International Migration Review*, 36, 1037–1060.
- Bozett, F., & Hanson, S. (1991). *Fatherhood and families in cultural context*. New York: Springer.
- Cohen, R., & Yitzhak, R. (1989). Bridging the old and the new: Constructing the parents' role for Ethiopian Immigrants. In R. Tokatli (Ed.), *Lifelong learning in Israel: Values and practices* (pp. 143–149). Jerusalem, Israel: Ministry of Education.
- Cohen, Y., & Habersfeld, Y. (2003). Economic integration among children of Israeli immigrants in the United States. *International Migration*, 11, 1, 141–149.
- Creswell, J.W. (1994) *Research design: Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Day, R.D. (1998). *Social fatherhood: Conceptualizations, compelling research, and future directions*. Philadelphia, PA: National Center on Fathers and Families.
- Decoste, G. (1994). Talking about fatherhood. *Transition, 24*(1).
- Denzin, N.K. (1989). *The research act*. Hillsdale, NJ: Prentice Hall.
- Espin, O. (1992). Roots uprooted: The psychological impact: Historical and political dislocation. *Women and Therapy, 13*, 53–63.
- Fein, R.A. (1976). Men's entrance to parenthood. *Family Coordinator, 25*, 341–348.
- Flaskerud, J.H., & Uman, R. (1996). Acculturation and its effects on self esteem among immigrant Latina women. *Behavioral Medicine, 22*, 123–133.
- Foner, N. (1997). The immigrant family: Cultural legacies and cultural changes. *International Migration Review, 31*, 961–974.
- Friedmann, D., & Santamaria, U. (1990). Identity and change: The example of the Falashas, between assimilation in Ethiopia and integration in Israel. *Dialectical Anthropology, 15*, 56–73.
- Furstenberg, F.F. (1988). Good dads, bad dads: Two faces of fatherhood. In A. Cherlin (Ed.), *The changing American family and public policy* (pp. 193–218). Washington, D.C.: The Urban Institute Press.
- Gadsden, V., & Hall, M. (1996). *Intergenerational learning: A review of the literature*. Philadelphia, PA: National Center of Fathers and Families.
- Gilan, L. (1990). Refugees in Newfoundland: Families after flight. *Journal of Comparative Family Studies, 21*, 379–393.
- Gladieux, J.D. (1978). Pregnancy – the transition to parenthood: Satisfaction with the pregnancy experience as a function of sex role conceptions, marital relationship, and social network. In W. Miller & L. Newman (Eds.), *The first child and family formation* (pp. 275–295). Chapel Hill, NC: Carolina Population Center.
- Greenfield, P. (1994). Independence and interdependence as developmental scripts: Implications for theory, research and practice. In P. Greenfield and R. Cocking (Eds.), *Cross-cultural roots of minority child development* (pp 9–19). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Grinberg, L., & Grinberg, R. (1989). *Psychoanalytic perspective of migration and exile*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Haines J. (1981). *Skills and methods in social work*. London: Constable.
- Hawkins, A.J., & Dollahite, D.C. (Eds.). (1997). *Generative fathering: Beyond deficit perspectives*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hernandez, M., & McGoldrick, M. (1999). Migration and the family life cycle (3rd ed.). In B. Carter & M. McGoldrick (Eds.), *The expanded family life cycle: Individual, family and social perspectives* (pp. 169–173). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Herz, F.M., & Rosen, J. (1982). Jewish families. In M. McGoldrick, J.K. Pierce, & J. Giordano (Eds.), *Ethnicity and family therapy* (pp. 364–392). New York: Guilford Press.
- Horowitz, R.T. (1984). Patterns of cultural transition: Soviet and American children in new environments. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 15*, 399–416.

- Horowitz, R.T. (1986). *Between two worlds: Children from the Soviet Union in Israel*. New York: University Press of America.
- Horowitz, R.T. (1989). *The Soviet man in an open society*. New York: University Press of America.
- Kagitcibasi, C. (1996). *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kandel, W., & Massey, D. (2002). The culture of Mexican migration: A theoretical and empirical analysis. *Social Forces*, 80, 981–1004.
- Kao, G., & Thompson, J.S. (2003). Racial and ethnic stratification in educational achievement and attainment. *Annual Review of Sociology*, 29, 417–442.
- Lamb, M.E. (1986). The changing roles of fathers. In M. E. Lamb (Ed.), *The father's role: Applied perspectives* (pp. 3–28). New York: John Wiley & Sons.
- Lamb, M. (1998). Fatherhood: Then and now. In A. Booth, & A.C. Crouter (Eds.), *Men in families: When do they get involved? What difference does it make?* (pp. 47–52). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- LaRossa, R. (1997). *The modernization of fatherhood: A social and political history*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lazin, F.A. (1997). The housing policies for Ethiopian immigrants in Israel: Spatial segregation, economic feasibility and political acceptability. *Nationalism & Ethnic Politics*, 3, 39–68.
- Lupri, E. (1991). Fathers in transition: The case of dual earner families in Canada. In J. Veevers (Ed.), *Continuity and change in marriage and family* (pp. 242–254). Toronto: Holt, Rinehart and Winston.
- Lupton, D., & Barclay, I. (1997). *Constructing fatherhood: Discourses and experiences*. London: Sage.
- Maccoby, E.E. (1980). *Social development: Psychological growth and the parent-child relationship*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Maccoby, E.E. (1989). Parenting breakdown: The making and breaking of intergenerational links. *Contemporary Sociology*, 18, 283–285.
- Massey, D. (1995). The new immigration and ethnicity in the United States. *Population and Development Review*, 21, 631–652.
- McKee, L., & O'Brien, M. (Eds.). (1982). *The father figure*. New York: Tavistock Publications.
- Mincer, J. (1978). Family migration decisions. *Journal of Political Economy*, 86, 749–773.
- NCOFF, National Center on Fathers and Families (October 2000). Fathering and family processes roundtable summary. Retrieved from: www.ncoff.gse.upenn.edu.
- Ojanuga, D.N. (1994). Absorption of Ethiopian Jews: A study of multiculturalism in Israel. *The Jewish Social Work Forum*, 30, 86–97.
- Palkovitz, R. (1997). Reconstructing involvement: Expanding conceptualizations of men's caring in contemporary families. In A.J. Hawkins, & D.C. Dollahite (Eds.), *Generative fathering: Beyond deficit perspectives* (pp. 200–216). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Parrillo, V. (1991). The immigrant family: Securing the American dream. *Journal of Comparative Family Studies*, 22(2), 131–145.
- Patton, M. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Newbury Park, CA: Sage.
- Peters, H.E., & Day, R.D. (2000). *Fatherhood: Research, interventions, and policies*. Binghamton, New York: Haworth Press.
- Pleck, J.H. (1987). American fathering in historical perspective. In M.S. Kimmel (Ed.), *Changing men: New directions in research on men and masculinity* (pp. 83–97). Newbury Park, CA: Sage.
- Pleck, J.H., Lamb, M.E., & Levine, J.A. (1986). Epilog: Facilitating future change in men's family roles. *Marriage and Family Review*, 9, 11–16.
- Radin, N. (1994). Primary-care giving fathers in intact families. In A.E. Gottfried & A.W. Gottfried (Eds.), *Redefining families: Implications for children's development* (pp. 11–54). New York: Plenum Press.
- Robertson, M. (1992). Birth, transformation and death of refugee identity: Women and girls of the Intifada. *Women and Therapy*, 13(1–2), 35–52.
- Roer-Strier, D. (2001). Reducing risk for children in changing cultural contexts: Recommendations for intervention and training. *Child Abuse & Neglect*, 25, 231–248.
- Roer-Strier, D., & Kinavey, S. (in preparation). Family members' perspective on cultural change in Korean immigrants.
- Russell, G. (1982). Shared care-giving families: An Australian study. In M.E. Lamb (Ed.), *Nontraditional families: Parenting and child development* (pp. 139–171). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Shimoni, R., Clark, D., & Este, D. (2000). *Immigrant and refugee fathers: A training manual for human service*. Calgary, Canada: Calgary Immigrant Aid Society.
- Shor, R. (1999). Inappropriate child rearing practices as perceived by Jewish immigrant parents from the Former Soviet Union. *Child Abuse & Neglect*, 23, 487–499.
- Shouval, R., Kav-Venaki, S., Bronfenbrenner, U., Devereux, E.C., & Kiely, E. (1986). Anomalous reactions to social pressure of Israeli and Soviet children raised in family versus collective settings. In T.R. Horowitz (Ed.), *Between two worlds: Children from the Soviet Union in Israel* (pp. 67–90). New York: University Press of America.
- Skolnick, A.S., & Skolnick, J. (1992). *Family in transition*. New York: Harper-Collins.
- Sluzki, C.E. (1992). Disruption and reconstruction of networks following migration/relocation. *Family Systems Medicine*, 10, 359–363.
- Stainback, S., & Stainback, W. (1998). *Understanding and conducting qualitative research*. Reston, VA: Council for Exceptional Children.
- Suarez-Orozco, C., & Suarez-Orozco, M. (2001). *Children of immigration*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Treas, J., & Mazumdar, S. (2004). Kinkeeping and caregiving: Contribution of older people in immigrant families. *Journal of Comparative Family Studies*, 35, 105–122.
- Tripp-Reimer, T., & Wilson, S. E. (1991). Cross-cultural perspectives on fatherhood. In F.

אבות מהגרים בישראל: מתיאוריית הגירעון לתיאוריית האבהות המכוננת

- W. Bozett & S. Hanson (Eds.), *Fatherhood and families in cultural context* (pp. 1–27). New York: Springer.
- Weil, S. (1995). Collective designations and collective identity among Ethiopian Jews. *Israeli Social Science Research*, 10(2), 25–40.
- Wells, L.E., & Renkin, J.H. (1991). Families and delinquency: Meta-analysis of the impact of broken homes. *Social Problems*, 31(8), 71–93.
- Zhou, M., & Bankston, C.L. (1994). Social capital and the adaptation of the second generation: The case of Vietnamese youth in New Orleans. *International Migration Review* 28, 821–845.
- Ziegler, S. (1977). The family unit and international migration: The perceptions of Italian immigrant children. *International Migration Review*, 11, 326–333.

